

Ysmaýylçylar hereketi we Hasan Sabbah

Category: Kitapcy, Romanlar, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Ysmaýylçylar hereketi we Hasan Sabbah İSMÂİLÎ HAREKETİ VE
HASAN SABBAH

İsmâililik ya da el İsmâiliyye, Şiî İslam'ın en önemli

kollarından birini oluşturur. İşlam'ın Sünnilik ve şiîlik olarak ikiye ayrılmasının menşei Hz. Muhammed'in ölümünün ardından, ümmetin lideri olarak yerine kimin geçeceğine ilişkin meydana gelen krize dayanır. Bu önemli sorun üstündeki görüş ayrılıkları sonucunda aynı İşlami mesajın iki farklı yorumu ortaya çıktı: Sünnilik ve şiîlik. Müşlûmanların çoğunluğu daha sonra Sünnilik olarak karakterize olacak görüşü geliştirip desteklerken, azınlıkta kalan partizan bir grup kendi özgül öğretilerine sahip şiî yorumunu geliştirdi. Zaman geçtikçe şiîler, peygamber ailesinin hangi üyesinin gerçek imam olacağı konusundaki görüş ayrılıklarının yanında, düşünce ve siyaset farklılıklarından da kaynaklanan yeni hiziplere bölündü. VIII. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan İşmâililer ya da ilk İşmâililer, bu şiî hiziplerinden biriydi[1].

İşlamda ayrılık, şiî çatışmaları ve imamet sorunu yüzünden ortaya çıkan İşmâiliyye, bu adı şiî imamı Ca'fer es-Sâdık'ın oğlu İşmail'den dolayı almıştır. İşmâili hareketi, başlangıcından itibaren şiîliğin en önemli devrimci kanadını oluşturmuş, böylelikle ana gözdesi zamanla On iki İmamcılar ya da İşna Aşeriye olarak gelişecek ılımlı şiîlerden ayrılmıştı. İşmâililiğin ilk yüzyılı oldukça karanlık bir dönemdir. İşmâililer, merkezi olarak örgütlenerek dinamik bir hareket olarak ortaya çıktıkları IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren orta çağların diğer bütün şiî hareketlerini geride bırakmışlardır. Bâtınilerin ortaya çıkışından sonraki bir buçuk asır Bâtını imamları gizli kalmıştır.

Bâtıniler bir bakıma "propagandacılar (dâî)"[2] silsile-i meratibi tarafından idare edilmekte idi. Bunlar birbirlerinden uzak bölgelerde İşmâili merkezleri oluşturmuşlardır. Özellikle Irak, Basra körfezi şehirleri ve İran gibi yerlerde başarılı olmuşlardır. 901-906 yıllarında İşmâililerin bir kolu olan Karmatiler, Suriye ve Mezopotamya'da tehlikeli ama önemsiz bir isyan çıkardılar[3]. Diğer Karmatiler ise, Bahreyn'de iktidarı ele geçirerek burayı bir asırdan fazla propaganda üssü olarak kullandılar. Diğer bölgelere ve özellikle de Yemen'e dâîler gönderildi. Bu bölgede dava büyük bir önem kazandı ve gizli imam saklandığı yerden ortaya çıkararak 909 yılında kendisini "mehdi" unvanıyla ilan etti[4].

İşmâili hareketi, X. yüzyılın başlarında, neredeyse iki yüzyıl boyunca İşlam dünyasının birçok hanedanına meydan okuyacak güçlü bir devlet olan Fatımi Halifeliğini kurmayı başarmıştır.

Fatımi İsmâililiği dediğimiz bu dönem İsmâili hareketinin altın çağını oluşturur. Kuzey Afrika'dan bugünün Pakistan topraklarına kadar yayılan bu "altın çağ" devri İsmâili düşüncesi ve edebiyatının doruk noktasına ulaştığı dönemdir. Bu dönemde, Fatımilerin kurduğu başkent Kahire, İslam dünyasındaki entelektüel faaliyetlerin en saygın merkezlerinden biri haline gelmiştir[5]. Fatımi Devleti ile yeniden canlanan İsmâililer birbirleriyle anlaşılamayan iki gruba ayrılmıştır. Bu gruplar sonradan oluşan Fatımi İsmâilileri ve Karmatileri işaret eder. Daha sonraki dönemlerde ise İsmâiliyye mezhebi Doğu ve Batı İsmâilileri ismiyle de günümüze kadar gelmişlerdir.

İslam'da ayrılığın sonucu olarak ortaya çıkan İsmâililik, Hasan Sabbah ve Alamut dönemine gelene kadar belirli bir süreçten geçmiştir. Bu süreç içinde siyasi nedenlerden çıkan sorunlar inanca yansiyarak yok olup gitmiştir. Çeşitli kollara ayrılan ilk İsmâililiğin oluşum sürecinden sonra yeni oluşumun yayılma süreci iki aşamada gerçekleşmiştir diyebiliriz. Birinci aşama Karmati hareketi ve Fatımi İsmâilileri, ikinci aşama ise Hasan Sabbah'ın öncülüğünü yaptığı Nizari İsmâilileri ve Nizâri İsmâililerine tepki olarak ortaya çıkan Musta'li İsmâilileri'dir[6].

Nizâriyye, İsmâiliyye mezhebinin günümüze kadar gelen en önemli kolunu oluşturmaktadır. Fatımî Halifesi Müstansır-Billâh'ın ölümüyle İsmâilîlik Doğu ve Batı yani Mustali İsmâilîliği ve Nizarî İsmâilîleri olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Müstansır-Billâh'ın büyük oğlu olan Nizar'ın imametini benimseyenler Nizarî adıyla anılmışlardı. Nizarîler'e göre imamet Nizâr'ın hakkı iken gerekli önlemleri alamadığı için küçük kardeşi Müsta'lî-Billâh, kayınpederi ve aynı zamanda da ordu kumandanı olan Efdal b. Bedr el-Cemâlî'nin desteğiyle imametini ilan etmişti[7]. Bunun ardından bir grup İsmâilî, el-Muntasır'ın yerine Nizâr'ın geçmesini isteyince ayrılıklar meydana gelmişti. Bu ortamdan faydalanan Nizar iki oğluyla birlikte Mısır'dan İskenderiyye'ye kaçıp isyanlara başlamışlardı.

Bölge halkının da desteğini kazanan Nizar halifeliğini ilan eder. Ancak onun bu hareketi sonunu hazırlar ve çok geçmeden Mustalî'nin gönderdiği askerler tarafından esir alınıp Kahire'ye götürülür. Kardeşi Mustalî'nin emriyle iki oğlu ile birlikte hapse atıldıktan kısa bir süre sonra öldürülür. Bu

isyanlara en büyük destek ise Hasan Sabbâh'tan gelir. Fatımîler adına propaganda yapan Hasan Sabbâh, el-Muntasır'ın en büyük oğlu Nizar'ın halifelik makamına geçmesini isteyerek onu desteklemiştir. Hatta o, bununla da yetinmeyerek Nizar adına hutbe de okutarak, İskenderiyye'deki oğullarından birini Nizar'ı getirmesi için Alamût'a göndermiştir. Bir rivayete göre de; Fatımî meclisinden kaçan Nizar bir yaşındaki oğlu ile birlikte Kûhistan tarafında bulunan Hasan Sabbâh'ın yanına giderek bir yıl orada kalmıştı[8].

Bu arada Fatımî otoritesinden kopan ve uzaklaşan Hasan Sabbâh'ın Nizar'a destek verdiği için Fatımî Halifesi el-Muntasır'ın başkumandanı olan ve aynı zamanda kayınpederi de olan Emirü'l Cuyûş ile arası bozulur. Hatta Emirü'l Cuyûş'un, Hasan Sabbâh'ı hapse attırdığı da rivayet edilmektedir. Mustalî'nin imam atanmasının ardından Nizar'ın da öldürülmesiyle İsmâilîlikteki Nizâriyye ve Mustalîyye daha keskin bir ayrıma girmiştir. Böylece Nizârililer, Hasan Sabbâh liderliğinde Fatımîlerden bağımsız bir şekilde İran bölgesinde faaliyetlerine başlarlar. Nizârililer zamanla hem doktrin hem de siyasi anlayış açısından tamamıyla Fatımîlerden ayrılarak Büyük Selçuklu Devleti sınırları içinde özerk bir harekete dönüşürler[9].

Nizârî doktrini; kuvvet, taktik ve hileyi şahsında toplamış bulunan Hasan Sabbâh'ın daha Fatımîlerle ilişkisini kesmeden önce yeni bir döneme girmişti. Büyük olasılıkla Hasan Sabbâh, Şîa'nın imama dayandırılan eski talim doktrinini cedel üslubunda ve edebî şekilde yeniden formüle etmiştir. Buna göre dinle ilgili bilgilerin sadık bir öğreticiden öğrenilmesi zaruri kılınmıştır. Bu öğretici ise Allah tarafından tayin edildiğine inanılan İsmâilî imamıdır. Bu düşünce İslam dünyasında geniş yankılar uyandırmıştır. Hatta başta Gazzâlî olmak üzere birçok âlimin tepkisini çekmiştir. Nizârî İsmâilîleri, Allah'ın mutlak varlık olduğunu ve her şeyin O'ndan geldiği fikrini benimsemişlerdir. Ayrıca Allah'ı tanımanın zamanın imamını tanımak demek olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre imam fânî bir insan ise de onun bilinemeyen bir ilâhî tabiatı vardır, imamın sözü Allah'ın sözüdür.

Onlar için zekât ikinci esas olup kazancın beşte birinin imama veya yardımcılarından birine verilmesidir. Hasan Sabbah'ın, İran'da ortaya çıkması Şîî-Sünnî mücadelesine yeni bir ivme

kazandırdı. Hasan Sabbah kurduğu teşkilat sayesinde Selçuklu ve Sünni ordularını çok uğraştırmış ve zamanla Selçuklular için ciddi bir tehlike oluşturmuş, İsfahan ve civarındaki kaleleri ele geçirmiştir. Amaçları ise dini olmaktan çok siyasi idi. Kurulu olan düzeni yıkıp halka kendi inanç ve düşüncelerini kabul ettirerek yeni bir düzen kurmak istiyorlardı. En önemli düşmanları ise Abbasiler ile hâimleri Selçuklulardı. Kurdukları teşkilat ile birçok din adamı ve devlet adamını eğittikleri fedâîlerine öldürtmüşlerdir. Hasan Sabbah, Alamut kalesine yerleşerek halkı İsmâîlîye'nin diğer bir adı olan Bâtınîlik mezhebine davet ediyordu. Selçuklu Devleti, siyasi bakımdan hemen her zaman Fatımîlere karşı üstünlüğünü korumuş ve Fatımîler'den Suriye'yi almış, Mısır kapılarına kadar dayanmıştır[10]. Ancak Hasan Sabbah ve diğer Alamut yöneticileri uzun yıllar boyunca İsmâîlî faaliyetlerini ve hareketlerini devam ettirmişlerdir.

Gerçek adı El-Hasan b. Ali b. Muhammed b. Cafer b. El-Hüseyin b. Muhammed es-Sabah el-Hımyerî olan Hasan Sabbah, İran'da Nizârî-İsmâîlî devletinin kurucusudur. Doğumuyla ilgili bazı kaynaklar Hasan Sabbah'ın Rey şehrinde doğduğunu belirtirken, Cüveynî, Bernard Lewis ve Farhad Daftary'de Hasan Sabbah'ın Rey şehrinde değil Kum şehrinde doğduğunu belirtirler. Kum şehri, Arapların İran'daki ilk yerleşim merkezlerinden ve On İki İmamcı Şiîliğin kalelerinden biriydi. On İki İmamcı bir Şiî olan babası Irak'ın Kûfe şehrinde gelmişti ve rivayete göre Yemen kökenliydi; daha uçuk bir rivayete göre ise, Güney Arabistan'daki kadim Himyer krallarından birinin torunuydu. Hasan'ın doğum tarihi ise bazı kaynaklarda 1046-1047 veya 1053-1054 yıllarına tarihlendirilir. Hasan'ın doğum tarihi günü gününe bilinmese de, muhtemelen 11. yüzyılın ortalarına rastlıyor olmalıdır. Daha çocuk yaştayken babasıyla Rey'e göç etmiş olan Hasan, din eğitimini burada almıştır. Rey, 9. yüzyıldan beri dâîlerin faaliyet merkezlerinden birini oluşturuyordu. Hasan'ın da bu kişilerin etkisine girmesi uzun sürmeyecekti[11].

Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa'sında Hasan Sabbah'ın hayatını anlattığı ve adamlarının Sergüzeşt-i Seyyidinâ adını verdikleri eserinden bahseder. Bu kitap Hasan Sabbah'ın hayatını ve başından geçen olayları anlatır. Otobiyografik bir eser olan bu kitapta Hasan Sabbah kendi öyküsünü anlatmaktadır. Hasan Sabbah'ın Batinîlik mezhebine geçtikten sonra yolunun Mısır'a

düştüğünü ve 469/1076-7 yılında Mısır'a gitmek için İsfahan'a gittiğini, orada birçok tehlike atlattıktan sonra Azerbeycan'a, oradan da Suriye'ye ulaştığını Cüveyni eserinde bahsetmiştir. Bu süreçte Selçuklu Veziri Nizâmülmülk, Ömer Hayyâm ve Hasan Sabbah'ın arkadaşlıkları merak konusu olmuştur.

Bu üç önemli şahsiyetin arkadaş olduğu ve birlikte Muvaffak-Lidînillâh en-Nîşâbûrî'nin derslerine devam ettiklerini, aralarından kim daha önce ikbal ve servete ulaşırsa onun diğerlerine yardım edeceğine dair yeminleştikleri söylenir. Yine bu rivayetlere göre Nizâmülmülk'ün vezir olunca Hasan Sabbah'a valilik teklif ettiği, ancak onun merkezden uzaklaşmamak için sarayda bir görev istediği, bu isteği kabul edilince Nizamülmülk'ün görevine göz diktiği, bunu fark eden Nizâmülmülk'ün onu Sultan Melikşah'ın gözünden düşürüp saraydan uzaklaştırdığı ve Hasan Sabbah'ın da bu yüzden Mısır'a kaçtığı söylenir. Bu hikâye, Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî tarafından da kabul edilmekle beraber 408'de (1017-18) doğan Nizâmülmülk'ün 438 veya 445'te doğan Hasan Sabbah ile birlikte aynı hocanın talebesi olması uzak bir ihtimaldir[12]. Tarihimizde bu önemli üç şahsiyetin yaşam tarihleri birbirine tam olarak yakın olmasa da onların arkadaş olma ihtimalleri bazı kaynaklarda heyecanlı bir efsane olarak gözümüze çarpar. Nitekim böyle bir dostluktan Nizamülmülk'ün eseri olan Siyâsetnâme'de ve yine Cüveynî'nin de eserinde yer alan Hasan Sabbah'ın Sergüzeşt-i Seyyidinâ adını verdiği kitabında böyle bir dostluktan bahsedilmiyor.

Hasan Sabbâh, kişiliği ve yaptığı faaliyetleriyle dikkat çeken bir kişi olmuştur. Kendisi ve fedâîleri hakkında birçok eser yazılmıştır. Özellikle Alamut'u fethinden sonra orada geçirdiği 35 yıl boyunca kale içindeki yaşamı hep merak edilmiştir. Bu süre zarfında kaleden aşağı hiç inmemesi de orada yaşadığı hayatı merak konusu olduğu için çeşitli efsanelerle bazı kitap ve romanlara konu olmuştur. En çok konuşulan ya da söylenen efsanede kalede cennet bahçesi yaptırdığı, fedâîlerini böylelikle kandırıp cinayetlere teşebbüs ettirdiği ve hatta onlara haşhaş kullandırttığı gibi konular olmuştur. Hasan Sabbâh'ın savunduğu ideoloji ve inançlarından asla taviz vermeyeceğini bizzat kendi yetiştirdiği iki oğlunu bu uğurda öldürmesi açıkça ortaya koymaktadır.

Hasan Sabbâh, buradan da anlaşılacağı üzere kendi koyduğu yasaklara uymayanları oğlu olsa bile en ağır şekilde cezalandırmıştır. Bu durum fedâîlerinin ona bağlılığının ve onlara sözünü geçirebilmesi için en büyük örneği olmuştur diyebiliriz. Parlak bir zekâyâ, teşkilâtçılık vasıflarına sahip, basiretli, kabiliyetli; cebir, geometri, astronomi, sihir ve dinî ilimlere vâkıf bir kişi olan ve düzenli örgütüyle, etrafa dehşet saçan fedâîleriyle insanların düşünce ve inanç dünyasına hâkim olmak isteyen Hasan Sabbâh, aynı zamanda bir mütefekkir ve yazardı. Eserleri Alamut'un Moğollar tarafından zaptı esnasında büyük ölçüde zarar görmüştü[13]. Selçuklu Devleti'ni, Bâtınîlik davasıyla uğraştıran bu davanın unutulmaz isimlerinden ve kurucusu olan Hasan Sabbâh 23 Mayıs 1124 tarihinde Alamut kalesinde öldü. O öldükten sonrada Bâtınîlik hareketi onun yerine gelen halefleriyle devam etti. Bâtınîler bazı kaynaklarda Haşhaşî ya da Haşîşîye diye geçmektedir. Sözlükte "kuru ot" anlamına gelen haşîş sözcüğü, sonraları Müslümanlarca uyuşturucu özelliği bilinen Hint keneviri ve bundan elde edilen esrar için kullanılmaya başlanmıştır. Haşîşîye, haşîşî (esrar içen, esrarkeş) sözcüğünden türetilmiş bir topluluk ismidir. Haşîşîye isminin, Nizârî İsmâîlîler'e verilmeden önce en azından XI. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığı, onlar için ilk defa 1123 yılında Fâtımî Halifesi Âmir-Biahkâmillâh tarafından, Suriye'ye gönderdiği Nizâriyye karşıtı görüşler içeren ikinci mektubunda geçtiği görülmektedir. Bündârî, İran'daki İsmâîlîler için Bâtıniyye ve Melâhide, Suriye'dekiler için ise Haşîşîye tabirlerini kullanmıştır. Ebû Şâme, Suriye'deki İsmâîlîler'den Haşîşîye ve reisleri Râşidüddin Sinân'dan "sâhibü'l-haşîşîye" olarak bahseder. İbn Haldûn ise Suriye'deki Haşîşîye'nin kendi zamanından Fidâviyye ismiyle tanındığını söyler.

Ancak Şark İslâm tarihi kaynakları çok defa bunları İsmâîlî, Melâhide veya Nizârî diye adlandırır. Makrîzî, VIII. (XIV) yüzyıl sonlarında Kahire'ye gelen İsmâîlî olması muhtemel bir mülhidi anlatırken bu kişinin haşîş yapıp sattığını ve çevrede sorunlar çıkarttığını belirtmekle birlikte İsmâiliyye'nin Haşîşîye adıyla anıldığına dair bir kayıt koymamıştır. Buradan hareketle Suriye'deki Nizârîler'e daha çok haşîş kullandırdıklarından ve fedâîlerin fiillerinin kötülüğünden dolayı hakaret amaçlı Haşîşîye denildiğini

söyleyebiliriz[14]. Batı kaynaklarında ise haşşâşîn tabiri, Haçlılar vasıtasıyla Suriye'den Avrupa'ya taşınmış ve Haçlı literatürü ile Yunan ve Yahudi metinlerine girmiştir. Bugün Batı dillerinde “assassin” şeklinde ifade edilen kelime, Avrupa'ya ilk defa intikal ettiğinde birçok şair tarafından “gayretli ve fedakâr” anlamında kullanılmıştır. Haçlıların uzun süre Ortadoğu'da kalması ve çeşitli vesilelerle elçi teâtisi, Batılıların Haşîşîler ile ilgili tamamlayıcı bilgilere sahip olmalarını, onları daha yakından tanımalarını sağlamış ve assassin kelimesi de “suikastçı, haince adam öldüren, gizli katil” anlamını kazanmıştır[15].

Haşhaşîler'in en önemli özellikleri gizli cemiyet halinde teşkilatlanmalarıdır. Bu topluma giren kişiler fedâîler, refikler, dâîler ve davetin önde gelen şahısları şeklinde bir sınıflandırmaya tutuluyorlardı. Liderlerine karşıda mutlak surette itaat etmek ve emredilen her şeyi yerine getirmek zorundaydılar. Bu kişiler işledikleri cinayetlerle de o dönemlerin korkulu rüyası olmuştur. Tarihte bilinen ilk suikast eylemcisi Hasan Sabbâh ve halefleri olmuştur. Çünkü bu grup çeşitli devlet adamlarını, din adamlarını, valileri ve komutanları bile öldürmekten geri kaçmıyorlardı. Onlar için öldürülen şahsiyetin kim olduğu değil verilen emrin önemi daha büyüktü.

Bâtınîlerin bilinen ilk cinayetleri Sâveli bir müezzinin öldürülmesiyle başlamıştır. Onların öldürdüğü ilk devlet adamı ise Selçuklu Devletinin vezirlerinden olan Nizâmülmülk idi[16]. Bazı kaynaklarda Bâtınîler'in oluşturduğu uzun bir cinayet listesinden bahsedilir. Alamut kalesinde bulunan her yöneticinin bir listesi olmuştur. Bu listeler öldürülecek kişilerin listesidir, ancak bunlar kayıptır. O yüzden bu listeden ve listedeki isimlerden kesin olarak bilgi vermek yanlış olur. Ama şu bir gerçektir ki birçok kişi Bâtınîler tarafından çeşitli yollarla öldürülmüş ve suikasta kurban gitmiştir.

Yasemin Hilal ERBAŞ,

ASÜ, FEF, Tarih Bölümü IV. Sınıf Öğrencisi.

Alıntı Kaynak: Aksaray Üniversitesi, Genç Kalemler Dergisi, Sayı: 3.

Dipnotlar:

- [1] Farhad Daftary, İsmaililer Tarih ve Öğretileri, Ankara, 2002.
- [2] Arapça'da "çağırın" anlamında ki dâî kelimesi Bâtınlilikte mezhepe katılması için davette bulunan kişiye verilen isimdir.
- [3] Bernard Lewis, "İsmâilîler" İslam Ansiklopedisi, cilt V-2, İstanbul, 1955, s.121.
- [4] Bernard Lewis, a.g.m. s.121, Abdurrahman Acar, Selçuklu Sultanı San- car'ın Dinî Siyaseti (Abbasi Halifeliği ve İsmâililer ile İlişkiler), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, Ankara, s.148
- [5] Farhad Daftary, İsmaililer Tarih ve Öğretileri, Ankara, 2002, s.8
- [6] Ayşe Atıcı, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Bâtınî Hareketi (Hasan Sabbah ile İlk Halefleri ve İran Nizârî İsmâilîleri), Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s.13-14.
- [7] Mustafa Öz, "Nizâriyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, s.200.
- [8] Müstevfî, Tarih-i Güzîde, s.518.
- [9] Ayşe Atıcı Arayancan, Dağın Efendisi Hasan Sabbâh ve Alamût, İstanbul 2011, s.23-24.
- [10] Abdülkadir Yuvalı, "Selçuklular Zamanında Bâtınî Faaliyetleri", Sosyal Bilimler Dergisi, C.3, S.2, Elazığ 1989, s.292.
- [11] Bernard Lewis, Haşhaşîler: İslâm'da Radikal Bir Tarikat, İstanbul 2014, s.72.
- [12] Abdülkerim Özaydın, "Hasan Sabbâh", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, s.347.
- [13] Özaydın, "Hasan Sabbâh", s.349.
- [14] Mustafa Öz, "Haşîşîyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, s.418.
- [15] Öz, "Haşîşîyye", s.419.
- [16] Abdülkerim Özaydın, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118), Ankara 1990, s.76. Taryhy makalalar